

Dossier: «Responsabilitat social: un model de gestió inajornable» coordinat per August Corrons Giménez

UN MÓN RESPONSABLE I SOSTENIBLE ÉS POSSIBLE

La mirada prospectiva: tendències i reptes per al futur de la responsabilitat social

Daniela Toro Carnevali

Professora col·laboradora del Departament de Societat, Política i Sostenibilitat d'ESADE. Professora col·laboradora del màster en Sostenibilitat i Gestió de la Responsabilitat Social (UOC)

Manuel Fernández López

Assistant professor a la Dublin City University. Professor col·laborador del màster en Sostenibilitat i Gestió de la Responsabilitat Social (UOC)

RESUM La responsabilitat social de les empreses i de les organitzacions cap als seus grups d'interès i cap al planeta ha evolucionat i canviat a mesura que també ho ha fet la geopolítica i l'economia global basada en la globalització de mercats i de capitals. El plantejament d'aquest treball és prospectiu, amb una aproximació a llarg termini. Es presenten quins són els principals reptes als quals empreses i societat s'enfronten en aquest moment i les tendències que des de les empreses, i *think tanks* internacionals, s'estan desenvolupant per afrontar aquests reptes. De la mateixa manera, la Unió Europea, amb la seva taxonomia, exigeix a les empreses un compliment superior de les premisses del Pacte Verd. La societat civil també és un element clau a l'hora d'exigir empreses més compromeses i capaces de generar respostes als reptes globals i locals. Això passa per tenir una educació que formi una ciutadania més conscient i empoderada, capaç d'exigir a les empreses que la seva activitat estigui alineada amb el desenvolupament sostenible.

PALAULES CLAU responsabilitat social; sostenibilitat; tendències; escenaris futurs; educació; educació de qualitat; reducció de les desigualtats

A RESPONSIBLE AND SUSTAINABLE WORLD IS POSSIBLE

The prospective view: trends and challenges for the future of social responsibility

ABSTRACT *The social responsibility of companies and organizations towards their stakeholders and towards the planet has been evolving and changing, as has geopolitics and the global economy based on the globalization of markets and capital. This article takes a prospective approach and presents the main challenges that companies and society currently face and the trends that companies and international think tanks are developing to face these challenges. Similarly, the European Union, with its taxonomy, requires companies a greater comply with the premises of the Green Deal. Civil society is also a key element when it comes to demanding more committed companies that can generate sustainable responses to global and local challenges. This involves having an education system that produces more aware and empowered citizens, capable of demanding companies to align their activities with sustainable development.*

KEYWORDS *social responsibility; sustainability; trends; future scenarios; education; quality education; reduced inequalities*

1. Moment actual de la responsabilitat social

1.1. La paradoxa del sistema economicofinancer actual

Sens dubte, la globalització ha portat innumbrables avantatges a la societat, de les quals totes les persones ens beneficiem: abaratiment de productes i serveis abans pensats només per a les elits econòmiques, accés a la tecnologia i més inversió en recerca i desenvolupament, entre molts altres. No obstant això, el seu costat fosc és una creixent desigualtat i pobresa en enormes blocs de la població i una degradació del planeta i dels seus recursos.

En aquest ordre d'idees, tindria sentit parlar de guanyadors i de perdedors de la globalització. És el que la sociòloga i acadèmica americanoargentina Saskia Sassen (2014) anomena *expulsions*, i que fa referència als processos pels quals determinats grups són exclosos i marginats de les estructures socials, polítiques i econòmiques dominants a causa de la desigualtat econòmica, el canvi climàtic, la guerra i el colonialisme, entre altres factors, com a conseqüència de la globalització financera.

Si bé són possibles diferents models de globalització, el que s'ha establert, de la mà de la doctrina neoliberal, és la globalització de mercat o també anomenada hiperglobalització. Aquest model ha deixat al seu pas la liberalització dels mercats i del capital, la reducció de les polítiques socials, la privatització de les empreses públiques, la reducció de la fiscalitat a grans corporacions i fortunes i l'augment d'aquesta última per a les classes mitjanes i treballadores. Paradoxalment, el trànsit lliure de persones arreu del planeta continua essent limitat i controlat.

1.2. La desigualtat creixent entre països i dins d'aquests

Segons les Nacions Unides (ONU, 2023), la globalització és una de les grans causes de l'augment de la desigualtat arreu del món durant els últims vint anys, atès que limita la capacitat negociadora de les persones treballadores i genera una inequitat molt pronunciada dels ingressos. A més d'això, la bretxa entre els rics i els pobres continua augmentant, fins al punt que un 1 % de la població més rica del món acumula el 82 % de la riquesa global segons dades d'Oxfam (Hope, 2018).

Aquesta pobresa i desigualtat és multifactorial. Algunes raons són endògenes dels països, com ara la corrupció i la gestió deficient, però també en gran manera és conseqüència del sistema econòmic i financer internacional que va començar a principis de la dècada dels setanta, secundat per organismes com l'Organització Mundial del Comerç (OMC) amb el Consens de Washington, el Fons Monetari Internacional (FMI) i el Banc Mundial (BM). Aquests organismes també van promoure el creixement exacerbant de grans corporacions i oligopolis, de vegades amb economies més poderoses que molts països i, per consegüent, amb un gran poder econòmic i polític.

És el que Galbraith (citada per Murillo, 2015) ha anomenat *gigantisme corporatiu*. L'enorme grandària i el poder d'aquests conglomerats empresarials col·loca en una situació molt vulnerable les economies dels països. L'existència de grans multinacionals que operen en diferents països és positiva, perquè aquestes porten tecnologia a països en desenvolupament i hi generen ocupació. No obstant això, de vegades, un excés en el poder de negociació ha fet que els països en vies de desenvolupament accedeixin a peticions amb la condició d'atreure aquestes multinacionals, encara que això signifiqui reduir les normatives mediambientals i laborals i acceptar salaris baixos i una protecció insuficient. A més de tot l'anterior, la influència i el control predominant de les multinacionals en l'àmbit financer, tecnològic i social col·loquen en situació de risc el desenvolupament de les economies locals, que precisen de la diversificació i d'innovacions que atenguin necessitats situades més enllà d'un paradigma consumista, centrades en el benestar real.

1.3. Responsabilitat social en les organitzacions, context actual i desafiaments

La responsabilitat social (RS) existeix des de fa com a mínim set dècades¹ i, si bé va començar en molts casos amb una visió paternalista o com una eina de màrqueting, ha evolucionat fins a integrar-se en les estratègies de les empreses i les organitzacions com una manera de generar valor (Goodman *et al.*, 2020). Per a això s'han creat estàndards, eines

1. Amb la publicació del llibre *Social Responsibilities of the Businessman*, escrit per Howard R. Bowen, professor i economista nord-americà, l'any 1953.

i grans empreses consultores que assessoren i acompanyen les organitzacions. En els seus inicis, la responsabilitat social empresarial (RSE) va començar essent voluntària; tanmateix, la responsabilitat de l'empresa davant dels diferents grups d'interès comença a estar cada cop més regulada.

D'acord amb la Llei 11/2018 (BOE, 2018) en matèria d'informació no financera i diversitat, modificació de la Directiva Europea 2014/95, des de 2021 les empreses amb més de 250 treballadors han de publicar en la seva web informació sobre la gestió que fan de les qüestions mediambientals, socials, de drets humans i laborals, i sobre govern corporatiu, especialment, en la lluita contra la corrupció i el suborn, i sobre els compromisos de l'empresa amb el desenvolupament sostenible. Aquesta obligatorietat va de bracet d'una necessitat cada vegada més gran de transparència per part dels consumidors, que, davant d'un món de creixents canvis, amenaces i riscos, exigeixen a governs, institucions i empreses que prenguin una posició ètica i sostenible (Murillo, 2015).

Més enllà del que ha emergit en els darrers anys i que veu la llum i l'esperança d'una integració de manera estructurada, cal prendre consciència de les tendències i dels desafiaments actuals que donaran forma a la RS del futur. Sense oblidar que les velocitats dels països són diferents, i dispars si mirem de comparar moments legislatius, quan parlem en un context mundial (tema que no és objecte d'aquest text i en el qual queda espai per investigar els diferents moments i les desigualtats entre països en l'aproximació a la RS i als impactes causats per abusos en les cadenes de subministrament) considerem com a punt de partida que el futur de la RS estarà determinat per les tendències actuals i els desafiaments emergents, que inclouen:

- El canvi climàtic i la necessitat d'actuar per mitigar impactes i evitar situacions desfavorables i, fins i tot, catastròfiques per al planeta i les societats que l'habiten.
- La participació i l'expansió de grups que reclamen més justícia social des de diferents àmbits socials.
- De manera connectada amb els punts anteriors, més transparència i retiment de comptes, amb la capacitat d'avaluar l'impacte social de les organitzacions.
- La col·laboració entre grups d'interès, en la qual caldrà que hi hagi més col·laboració entre empreses, governs i organitzacions de la societat civil.
- L'actual moment de la transformació digital emergent a partir de la intel·ligència artificial (IA).

2. Tendències emergents: algunes iniciatives internacionals... Decréixer com a horitzó?

L'obligatorietat del compromís de les empreses davant dels criteris ASG (ambientals, socials i de governança) és un dels aspectes destacables i recents en els últims anys, però no l'únic. Continuen existint iniciatives que, sense ser obligatòries, marquen tendències i estableixen la ruta que cal seguir en matèria de RS i sostenibilitat. En l'àmbit d'organismes internacionals podríem anomenar les següents: l'Agenda 2030 i els Objectius de Desenvolupament Sostenible (ODS), les Conferències de les Parts (COP) i el Pacte Verd de la Unió Europea. En l'àmbit del model de producció, destaca la proposta de l'economia circular, definida per la [Fundació Ellen MacArthur](#) com «un sistema industrial que és regeneratiu o restaurador per disseny, que pretén evitar el desaprofitament de materials, energia i recursos», i que s'oposa al model de producció lineal heretat de la revolució industrial. És, també, una de les prioritats de la Unió Europea en el seu pla de creixement sostenible.

A aquesta proposta se li suma la de l'economia del dònut, plantejada per l'economista britànica Kate Raworth en el seu llibre *Doughnut Economics: Seven Ways to Think Like a 21st-Century Economist*. Aquest model té com a objectiu aconseguir un equilibri entre les necessitats humanes i els límits planetaris. Segons Raworth (2017), l'economia del dònut es basa en el concepte d'un dònut o d'una rosquilla com un espai segur i just per a la humanitat. L'anell exterior del dònut representa els límits planetaris, com ara el canvi climàtic, la pèrdua de biodiversitat, l'escassetat d'aigua dolça i altres límits ecològics. L'anell interior representa les necessitats humanes fonamentals, com l'alimentació, l'habitatge, l'educació, la salut i la igualtat de gènere. L'objectiu és mantenir-nos dins dels límits planetaris i, al mateix temps, garantir que totes les persones tinguin accés a aquestes necessitats bàsiques.

Des del sector empresarial també apareixen noves propostes que desafien l'*statu quo* i introdueixen canvis substancials en la manera de fer empresa i de relacionar-se amb els grups d'interès. En aquest context, identifi-

quem tres iniciatives que, sense ser les úniques, han guanyat presència els darrers anys: les organitzacions TEAL, les corporacions B i l'economia del bé comú.

Les corporacions B (B Corp, s/d) van néixer l'any 2006 als Estats Units de la mà de l'ONG B Lab, una organització sense ànim de lucre que impulsa un canvi sistèmic per construir una economia inclusiva, equitativa i regenerativa per a tothom i per al planeta. Per dur a terme aquesta visió, B Lab crea estàndards, polítiques i eines per a les companyies, al mateix temps que verifica i serveix a la comunitat d'empreses, que, conegudes com a B Corp, lideren la transformació cap a un nou paradigma econòmic.

En les organitzacions TEAL, les persones es consideren en tota la seva plenitud i se'ls permet anar més enllà de la seva «identitat professional» i incorporar les emocions i els altres aspectes que configuren allò que realment són i la seva veritable capacitat de desenvolupar-se. Segons el seu creador, Frederic Laloux (2014), en el llibre *Reinventing Organizations*, les organitzacions TEAL es basen en la idea d'«evolució emergent», on els rols tradicionals de lideratge són reemplaçats per estructures orgàniques i es fomenta l'autoresponsabilitat i l'autorealització de les persones empleades. Aquestes organitzacions es caracteritzen per l'absència de jerarquies i per la presa de decisions basada en el consens i la confiança mútua.

Finalment, l'economia del bé comú (EBC) (Economia del bé comú, s/d) és un model internacional i econòmic que fa del bé comú –una bona vida per a tothom en un planeta saludable– el seu principal objectiu i propòsit. Aquest model es basa en la idea que les persones i el planeta han d'estar per sobre dels guanys, i que cal l'esforç conjunt de totes les organitzacions i de tots els governs per no deixar ningú enrere. El nucli de l'EBC consisteix en el fet que les empreses es comprometen a respectar la dignitat humana, la solidaritat i la justícia, la sostenibilitat mediambiental i la transparència i la participació democràtica, a més del seu resultat econòmic.

Més enllà d'aquestes propostes, el decreixement econòmic comença a emergir com a proposta central en la taula de debat, en un moment en què ja s'ha acceptat que mantenir l'actual model capitalista és impossible. La idea de decreixement té la base en el fet que els recursos de la Terra són limitats i no és materialment possible créixer *ad eternum*. Les institucions i les persones que qüestionen i neguen la possibilitat de frenar el creixement econòmic són nombroses. No obstant això, de manera paral·lela també emergeix amb força una proposta que entén una economia fonamentada en la correlació entre una activitat econòmica emergent i el benestar real i holístic de les comunitats i de les societats. Per exemple, hi ha la proposta del famós economista Amartya Sen (1984), que entén el progrés social com el desenvolupament constant de capacitats en l'ésser humà, i que els diners i el consum no són indicadors fiables de la qualitat de vida d'una societat. Cal, per tant, buscar altres maneres de mesurar el benestar real dels països i anar més enllà del PIB com a indicador preferent. Conceptes com ara la sostenibilitat regenerativa van de bracet del decreixement i advoquen que hem de deixar a les pròximes generacions un planeta sanejat, fins i tot millor del que rebem, ja que les noves tecnologies i la IA ho permeten (Asara, Otero, Demaria i Corbera, 2015).

3. La mirada prospectiva i el futur que volem: visió compartida de la RS

Segons Crane i Matten (2021), som en un moment en què la tecnologia i les xarxes socials han obert una nova visió del món del treball que també caracteritzarà les relacions entre empreses i societat. Dins del context tecnològic, en aquestes relacions emergents entre empreses i societat cal integrar una gestió concorde al segle XXI, en la qual els vells tics del passat, que han caracteritzat fins al dia d'avui una RS en les organitzacions que ha estat instrumental per donar bona imatge i incrementar beneficis, ja no ens serveixen; és aquí on la RS de les organitzacions ha d'integrar una mirada ètica, ha d'anar més enllà d'un plantejament instrumental i acostar-se a una mirada respectuosa que integra les necessitats dels diferents grups d'interès.

Sense intenció d'endinsar-nos en una revisió del moment actual de la IA i de les oportunitats i dels riscos associats a aquesta per l'evolució de les societats del futur, sí que val la pena posar la mirada en els canvis que són pràcticament imminents i que requereixen més investigació per part d'empreses i organitzacions, sense oblidar, per descomptat, la part legislativa i regulativa i la cocreació dels marcs. Des d'una perspectiva ambiental de la RS, que podem connectar amb allò social de manera implícita, i de manera més explícita amb el treball addicional, Yankovskaya *et al.* (2022) aporta proves sobre les oportunitats de la IA. En primer lloc, s'obre la possibilitat d'augmentar l'eficiència i la transparència des de diferents angles en l'anàlisi de les cadenes de subministrament, un punt feble que requereix una millora en el sector productiu i de serveis. D'altra banda, destaca el potencial de la IA per evitar la fragmentació del coneixement i les informacions necessàries en el marc de treball per a la RS, la formació de grups que treballin de manera eficient sota

els mateixos valors ecològics (i, afegim, de justícia social) i l'automatització d'avaluacions per part d'estats i d'organitzacions no governamentals que monitoren el compromís i els avenços de les organitzacions. Aquestes autores també destaquen el potencial per part dels consumidors d'aproximar-se a una valoració efectiva i extensiva de productes i de serveis en un marc de RS (que per a nosaltres ha de ser renovada i emergent). Per part nostra, destaquem una nova fase en la qual s'obre la possibilitat de millora en l'articulació del diàleg entre grups d'interès, que hauria d'acostar-se i avançar cap a una responsabilitat que es mou de manera àgil en la concepció i la implementació d'una visió de futur, desitjada i justa, per augmentar la reducció de les desigualtats i millorar el benestar real.

En una atmosfera de transparència, els informes de RS de les organitzacions seran més sofisticats a causa de les demandes de les parts interessades. Estaríem en una evolució que es mou des d'una etapa defensiva de l'organització que evita la sanció cap a una etapa de presentació d'informes, institucionalització o difusió imitativa en la qual la incertesa farà modelar les organitzacions segons unes altres, i les pràctiques de presentació d'informes es difondran àmpliament en una varietat d'indústries i empreses (Shabana *et al.*, 2017).

Emergeix, segons Munro (2020), un canvi en la manera com les organitzacions i les empreses operen. Per a aquest autor, calen principis clau per a la RS avançada, que situa en un nivell superior més profund:

- La transformació profunda i *networking* en un nou ecosistema.
- Els ODS mesurables amb avaluació i renovació contínues.
- El «propòsit» com a base des de la inclusió i la col·laboració profunda amb totes les parts interessades.

Aquestes modificacions han de plantejar-se amb el reconeixement de la necessitat d'un canvi, però amb la idea de la seva contínua evolució. Aquesta evolució ha d'estar vinculada als models de societats i comunitats que volem i que desitgem, sobre la base a una prosperitat real. La RS en les organitzacions ha d'incloure la mirada prospectiva des del desenvolupament d'escenaris possibles i una visió de futur conformada per tots els grups d'interès. Les aproximacions actuals predominants en *foresight* es fonamenten en estratègies per a la competitivitat des d'una mirada de creixement econòmic i en el context empresarial de benefici per als accionistes i als empresaris. Aquest enfocament utilitarista predominant ha d'incloure una mirada més àmplia que urgeixi al consens i a la cocreació, amb una representació de grups d'interès que participi en la definició d'un futur desitjat. A més, cal considerar, des d'un nivell integratiu en tots els grups d'interès, possibles escenaris catastròfics en un context global de desequilibris socials i riscos existencials. El treball, en aquest sentit, és encara incipient, i les organitzacions continuen operant sovint amb criteris de desenvolupament econòmic continu i amb importants desequilibris en les cadenes de subministrament.

El treball d'escenaris permet aproximar-nos als possibles futurs desitjats (Raskin, Electris i Rosen, 2010), incloent-hi els desfavorables o, fins i tot, potencialment disruptius i catastròfics (Bostrom, 2009). Tanmateix, més enllà del possible futur, la mirada ha de ser cap a un futur de la RS desitjat. En aquest futur desitjat, podem parlar d'un compromís de les organitzacions i fonamentalment de les persones. Com s'ha de construir aquesta visió? Aquesta visió ha de ser coconstruïda pels diferents grups d'interès en una cerca de visió desitjada de la realitat, de la societat i de la comunitat. Aquesta visió ha de qüestionar els actuals models basats únicament en el creixement econòmic i, alhora, avaluar els potencials riscos d'una economia no diversificada i que no atengui el desenvolupament comunitari com a fonament en el benestar de l'ésser humà (Costanza *et al.*, 2013).

És possible aquest canvi cap a un model de RS que vagi molt més allà dels mínims? Podem imaginar les regulacions i les lleis, enfortides encara més des de la mirada de respecte cap als grups d'interès des de la cocreació? En aquest punt del text, proposem aturar-nos en el terme *responsabilitat*. Prové del substantiu llatí *responsabilitas*, *responsabilitatis* i aquest, al seu torn, del verb *respondo*, *respondere*, amb accepció de *contestar*. *Respondo*, *respondere* està relacionat també amb el verb *spondeo*, *spondere*, que significa, entre altres coses, «prometre, jurar, garantir». Atendre i integrar aquest sentit profund que ens interessa serà possible des d'una mirada i una escolta atenta que connecta amb l'altre, amb un mateix, amb les necessitats de grups d'interès i amb la necessitat urgent de protegir el planeta i les persones; basquem des de l'organització cap al líder i les persones que la formen, i cap a les persones que formen els grups d'interès i interactuen amb i des d'altres agrupacions i organitzacions de grups d'interès.

Des d'una perspectiva holística, el treball en educació és fundacional per integrar els canvis en RS. Sembla quelcom utòpic? És possible aquesta mirada i la seva integració en les organitzacions? I, més enllà, podem tots, com a comunitat i com a societats, avançar cap a aquesta responsabilitat? Potser alguns pensen que aproximar-nos o, més enllà, aconseguir aquesta mirada respectuosa sigui un somni irrealitzable i que aquests canvis no són possibles. Potser, molts van pensar en la impossibilitat del canvi quan van començar a fer-se els primers passos cap a un model econòmic que integra el pensament ecològic, avui ja entre nosaltres. La RS organitzacional o bé integrarà un model sostenible,

de respecte i de mirada atenta cap als grups d'interès, o bé no serà RS. Anar sobre mínims, sense aquesta mirada, té massa riscos associats planetaris, relacionals i existencials.

És des de l'educació que cal integrar la pràctica de la reflexivitat per donar eines en la cura de l'ésser humà, amb una mirada que mai no és indiferent i que intenta adonar-se de l'altre. En aquest nou context educatiu urgent, les accions necessàries han de definir-se amb un horitzó d'acció temporal (la mirada prospectiva a llarg termini), però començant amb accions en el moment present en l'àmbit local i en polítiques educatives, de manera que es comencin a veure resultats a curt termini i d'una manera sostinguda que ens permeti avançar. És necessari integrar els principis que regeixen una RS renovada i emergent en el sistema educatiu des d'edats primerenques i donar-nos suport en les aproximacions que ja funcionen, però que requereixen aquest enfocament profund i un pensament més radical que faciliti un desenvolupament solidari, respectuós i integral, que implica una mirada atenta cap a l'ésser, cap a l'altre i, en conjunt, cap a la naturalesa holística. Part d'aquest moviment es basa a recolzar-nos en les oportunitats que ens ha ofert i ofereix la tecnologia, però amb una atenció conscient en els impactes negatius per a l'ésser humà i la seva manera de veure el món, interactuar socialment i connectar amb alguna cosa que reformula l'actual model econòmic i financer.

Conclusions

La via per assolir el millor escenari possible, aquell que inclou el benestar i les oportunitats per a tota la població mundial, passa per un esforç de cocreació de tots els grups d'interès en joc, tot començant per les empreses, les institucions educatives i la societat civil organitzada. Somiar que és possible es converteix en el primer pas per posar en marxa un pla d'acció col·lectiu en el qual els estats, i també les organitzacions supranacionals com les Nacions Unides, la Unió Europea, el BID i l'OMC, entre altres, han d'apostar per una economia inclusiva i una sostenibilitat regenerativa. Les lleis i les regulacions són necessàries per marcar el camí que cal seguir. En l'educació de les generacions més joves en el pensament crític, la justícia, la inclusió i el respecte cap a totes les persones, els ecosistemes i els éssers vius hi ha la clau per fer el canvi definitiu cap al futur desitjat.

Referències bibliogràfiques

- ASARA, Viviana; OTERO, Iago; DEMARIA, Federico; CORBERA, Esteve (2015). «Socially sustainable degrowth as a social-ecological transformation: repoliticizing sustainability». *Sustainability Science*, núm. 10, pág. 375-384. DOI: <https://doi.org/10.1007/s11625-015-0321-9>
- B CORP (s. d.). *B Corp Spain* [en línia]. Disponible a: <https://www.bcorpSpain.es/>
- BOE (2018, 29 de desembre). BOE-A-2018-17989. *Ley 11/2018, de 28 de diciembre, por la que se modifica el Código de Comercio, el texto refundido de la Ley de Sociedades de Capital aprobado por el Real Decreto Legislativo 1/2010, de 2 de julio, y la Ley 22/2015, de 20 de julio, de Auditoría de Cuentas, en materia de información no financiera y diversidad*. BOE, núm. 314, pág. 129833-129854. Agència Estatal Butlletí Oficial de l'Estat [en línia]. Disponible a: <https://www.boe.es/eli/es/l/2018/12/28/11>. [Data de consulta: juny de 2023].
- BOSTROM, Nick (2009). «The future of humanity». A: J. K. B. Olsen, E. Selinger y S. Riis Aldershot (eds.). *New Waves in Philosophy of Technology*, pág. 186-216. Oxford: Palgrave Macmillan [en línia]. Disponible a: <https://nickbostrom.com/papers/future>
- BOWEN, Howard. R. (2013) [1953]. *Social responsibilities of the businessman*. University of Iowa Press. DOI: <https://doi.org/10.1353/book29080>
- COSTANZA, Robert; ALPEROVITZ Gar; DALY, Herman; FARLEY, Joshua; FRANCO, Carol; JACKSON, KUBISZEWSKI, Ida; SCHOR, Juliet; VICTOR, Peter (2013). «Building a sustainable and desirable economy in society in nature». A: The world watch institute (eds.). *The world state report 2013. Is sustainability still possible?* (pág. 126-142). Washington, DC: Island Press. DOI: <https://doi.org/10.22459/BSDESN.12.2013>

- CRANE, Andrew; MATTEN, Dirk (2021). COVID-19 and the future of CSR research. *Journal of management studies*, vol. 58, núm. 1, pág. 280-284. DOI: <https://doi.org/10.1111/joms.12642>
- ECONOMÍA DEL BIEN COMÚN (s.d.) «¿Cómo funciona la EBC?». *Economía del Bien Común* [en línia]. Disponible a: <https://economiadelbiencomun.org/que-es-la-ebc/como-funciona-la-ebc/>. [Data de consulta: juny de 2023]
- FUNDACIÓN ELLEN MACARTHUR (s. d.). «¿Qué es una economía circular?». *Fundación Ellen MacArthur* [en línia]. Disponible a: <https://ellenmacarthurfoundation.org/es/temas/presentacion-economia-circular/vision-general>. [Data de consulta: juny de 2023].
- GOODMAN, Jonathan; McTAVISH, Gavin; KLEIN, Florian; BILLA, Gopi (2020). «COVID-19: Confronting uncertainty through and beyond the crisis. The power of scenario-thinking to enhance decision-making». *Deloitte* [en línia]. Disponible a: <https://www2.deloitte.com/ca/en/pages/finance/articles/covid-19-confronting-uncertainty-through-and-beyond-the-crisis.html>. [Data de consulta: juny de 2023]
- GULLA, Devika (2020). «F. Laloux, Reinventing Organizations: A Guide to Creating Organizations Inspired by the Next Stage in Human Consciousness». *NHRD Network Journal*, vol. 13, núm. 3, pág. 398-399. DOI: <https://doi.org/10.1177/2631454120958089>
- HOPE, Katie (2018, enero). «El 1% de los ricos del mundo acumula el 82% de la riqueza global” (y las críticas a estas cifras de Oxfam)». *BBC News Mundo* [en línia]. Disponible a: <https://www.bbc.com/mundo/noticias-42776299>. [Data de consulta: juny de 2023].
- MUNRO, Virginia (2020). *CSR for Purpose, Shared Value and Deep Transformation: The New Responsibility*. Emerald Publishing Limited. DOI: <https://doi.org/10.1108/9781800430358>
- MURILLO BONHEVÍ, David (2015). *De Walmart a Al Qaeda: una lectura interdisciplinar de la globalización*. Libros de Cabecera.
- ONU (2014, enero). «Desigualdad: La globalización la agudiza, las políticas inclusivas la reducen». *Noticias ONU* [en línia]. Disponible a: <https://news.un.org/es/audio/2014/01/1404151#:~:text=La%20globalizaci%C3%B3n%20es%20una%20de,muy%20pronunciada%20de%20los%20ingresos>. [Data de consulta: juny de 2023].
- RASKIN, Paul; ELECTRIS, Christi; ROSEN, Richard (2010). «The century ahead: Searching for sustainability». *Sustainability*, vol. 2, núm. 8, pàg. 2626-2651. DOI: <https://doi.org/10.3390/su2082626>
- RAWORTH, Kate (2017). *Doughnut Economics: Seven Ways to Think Like a 21st-Century Economist*. Random House.
- SASSEN, Saskia (2014). *Expulsions: Brutality and Complexity in the Global Economy*. Harvard University Press. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctt6wpqz2>
- SEN, Amartya (1984). «The living standard». *Oxford Economic Papers*, vol. 36, núm. supp. DOI: <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.oep.a041662>
- SHABANA, Kareem M.; BUCHHOLTZ, Ann K.; CARROLL, Archie B. (2017). «The institutionalization of corporate social responsibility reporting». *Business & Society*, vol. 56, núm. 8, pág. 1107-1135. DOI: <https://doi.org/10.1177/0007650316628177>
- Yankovskaya, Veronika; Gerasimova, Elena B.; Osipov, Vladimir S.; Lobova, Svetlana V. (2022). «Environmental CSR From the Standpoint of Stakeholder Theory: Rethinking in the Era of Artificial Intelligence». *Frontiers in Environmental Science*, vol. 10. DOI: <https://doi.org/10.3389/fenvs.2022.953996>

Citació recomanada: TORO CARNEVALI, Daniela; FERNÁNDEZ LÓPEZ, Manuel. «La mirada prospectiva: tendències i reptes per al futur de la responsabilitat social». *Oikonomics* [en línia]. Novembre 2023, núm. 21. ISSN 2330-9546. DOI: <https://doi.org/10.7238/o.n21.2317>

Daniela Toro Carnevali

dtoroc@uoc.edu

Professora col·laboradora del Departament de Societat, Política i Sostenibilitat d'ESADE. Professora col·laboradora del màster en Sostenibilitat i Gestió de la Responsabilitat Social i del màster de Direcció Executiva d'Empreses (MBA) de la Universitat Oberta de Catalunya (UOC) en col·laboració amb EADA

Doctora en Ciències de l'Administració d'Empreses per la Universitat Politècnica de Catalunya (UPC), sociòloga i màster en Gestió d'Entitats sense Ànim de Lucre. Té més de vint anys d'experiència com a treballadora i com a consultora estratègica en empreses i organitzacions sense ànim de lucre, a Espanya i a Llatinoamèrica, en les àrees de responsabilitat social corporativa, sostenibilitat, acció social i voluntariat corporatiu. És professora en universitats i escoles de negocis en responsabilitat social, cultura de la sostenibilitat, sociologia aplicada al món empresarial, gènere i justícia global, lideratge conscient i responsable i *coaching* i intel·ligència emocional. És col·laboradora acadèmica del Departament de Societat, Política i Sostenibilitat d'ESADE Business School des de l'any 2012, i professora col·laboradora del màster en Sostenibilitat i Gestió de la Responsabilitat Social des del 2017. A més, s'ha especialitzat com a *life coach* de persones estudiants i d'adults neurodivergents, i compagina aquesta activitat amb la docència i la consultoria en empreses que vulguin incorporar a les seves polítiques de cura de les persones els criteris de diversitat, equitat i inclusió. Ha publicat llibres de text i articles acadèmics, i entre els més recents hi ha *Sostenibilidad y Responsabilidad Social: inicios, evolución y tendencias*, i *El mundo que queremos crear: organizaciones sostenibles, éticas y responsables* (UOC, 2022).

Manuel Fernández López

mfernandezlopez14@uoc.edu

Assistant professor en la Dublin City University. Professor col·laborador del màster en Sostenibilitat i Gestió de la Responsabilitat Social de la UOC

Màster en Desenvolupament Sostenible (Dublin Institute of Technology), diploma de post-grau en Direcció d'Estudis d'Impacte Ambiental (University College Dublin, UCD) i doctor internacional (Universitat de Barcelona, Psicologia Social). En el context del desenvolupament sostenible ha estat professor del màster en Economia Ecològica i Gestió Ambiental a Noruega (Nord University), i d'Innovació Educativa (Universitat Politècnica de Catalunya, UPC) i Comunicació Responsable (Universitat Oberta de Catalunya, UOC) a Espanya, entre altres assignatures. Ha treballat en consultoria ambiental i prospectiva internacionalment i en l'àmbit acadèmic amb més d'onze anys com a resident en diversos països d'Europa, i col·labora amb les Nacions Unides en el context de la resiliència per al canvi climàtic. Entre els països en els quals ha desenvolupat o participat en projectes hi ha Irlanda, el Regne Unit, Espanya, Noruega, Mèxic, Cuba i les Seychelles. Actualment és *assistant professor* a la Dublin City University (DCU), on investiga sobre estudis de futur i desenvolupament sostenible en educació.

Els textos publicats en aquesta revista estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència de Reconeixement 4.0 Internacional de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los, comunicar-los públicament i fer-ne obres derivades sempre que reconegueu els crèdits de les obres (autoria, nom de la revista, institució editora) de la manera especificada pels autors o per la revista. La llicència completa es pot consultar a <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ca>.

ODS

